

Notulenstrijd in het stadsbestuur van Zutphen in de patriottentijd

Bert Koene

Het politieke gevecht tussen voor- en tegenstanders van het bewind van stadhouder Willem V woedde in de jaren 1783-1787 ook binnen het stadsbestuur van Zutphen. In de notulen van de raadsvergaderingen is dat op de voet te volgen. Dat is te danken aan de gewoonte om de minderheid haar bezwaren tegen besluiten van de meerderheid uitvoerig in de notulen te laten opnemen. Tegenwoordig kan iedereen deze botsing der geesten online volgen, want scans van de notulenboeken staan op de website van het Regionaal Archief Zutphen.

De samenstelling van de magistraat

Het stadsbestuur van Zutphen – de ‘regering’ of ‘magistraat’ – bestond uit twaalf schepenen. In de tijd van prins Willem v werden zij door hem voor een ambtsperiode van drie jaar benoemd. Gewoonlijk volgde steeds weer herbenoeming, dus een aanstelling

was eigenlijk voor het leven of tot men zelf bedankte. De twee schepenen met de meeste dienstjaren voerden de titel van burgemeester. Degene met de allermeeeste ambtsjaren was presiderend burgemeester, de ander Stadhuis van Zutphen met Gedeputeerdenkamer, prent (1745) naar Jan de Beyer. (Beeldbank Gelders Archief)

Links: Frederik Benjamin van der Capellen door een onbekende kunstenaar (foto: Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie); midden: Robert Jasper van der Capellen tot den Marsch, portret door A. Kaldenbach, 1777 (Stedelijk Museum Zutphen); rechts: silhouetportret van August Robbert van Heeckeren door een onbekende kunstenaar, met een rijmpje door C. Pantekoek, frontispice van de *Apologie van A.R. Vrijheer van Heeckeren tot Suideras*, 1797 (foto: Koninklijke Bibliotheek).

was zijn vervanger. De burgemeesters waren eersten onder gelijken: hun stem telde in de raadsvergadering niet zwaarder dan die van hun collega's.

Een bijzonderheid van de Zutphense magistratuur was dat hij tot het einde van het stadhoudelijk tijdperk vaak voor de helft of bijna de helft uit edellieden bestond. Om niet de kans te lopen dat de stad feitelijk onder bestuur van de Ridderschap zou komen gold daarom de regel dat een edelman niet tegelijk schepen en ridder mocht zijn. Andere steden kenden zo'n bepaling niet. Het grote gewicht van de adel droeg sterk bij aan de prinsgezinde, behoudzuchtige signatuur van het stadsbestuur van Zutphen. Het is dan ook geen wonder dat

de patriottenbeweging in deze stad tot heftige tegenstellingen heeft geleid.

De directe aanleiding tot de opkomst van de patriotten was het catastrofale verloop van de in december 1780 uitgebroken Vierde Engelse Oorlog, waardoor de economie grote schade leed. Maar de reden dat de beweging zo aansloeg lag dieper. Er was een reservoir van al veel langer opgekropte onlustgevoelens. Onder de patriotten vond men dan ook vogels van zeer diverse pluimage. Wat zij gemeen hadden, was hun afkeer van het stadhoudelijk bewind en van de regenten die het in stand hielden. De onvrede met het politieke stelsel was het meest verbreid onder de middenklasse van ambtenaren, beoefenaars van vrije beroepen, ambachtslieden en handeldrijvendens. Zij waren door adel en stedelijk patriciaat steeds buiten het openbaar bestuur gehouden, maar eisten nu 'volksinvloed'. Met dat volk bedoelden zij overigens alleen zichzelf, de fatsoenlijke burgers, niet het proletariaat van ongeschoolden en werklozen. De patriotten waren in Zutphen niet zonder stem in het stadsbestuur. Drie van de twaalf schepenen kozen namelijk hun kant.

De hoofdrolspelers

In de patriottentijd was de patriciër Bernard Joost Verstege presiderend burgemeester, dus voorzitter van de vergaderingen van de magistraat. Hij was de éminence grise, al sinds 1747 schepen, toegewijd aan de belangen van de stad en zijn inwoners en algemeen geacht. Tot afgrijzen van de meerderheid van zijn collega's ontpopte hij zich als een vurig patriot. Hij vond niet alleen dat de bevoegdheden van de stadhouders de autonomie van de stad ontoelaatbaar aantastten, maar ook vond hij – hoewel zelf stammend uit een patricisch geslacht – dat de gewone burger meer invloed moest krijgen op het bestuur van de stad. Verstege had slechts twee medestanders in de magistraat, opvallenderwijs allebei edelen. Met zijn drieën moesten zij het tegen negen starre orangisten opnemen. De luidste medestander van Verstege was Frederik Benjamin van der Capellen, heer van Rijsselt. Hij was een nieuweling in de raad, pas in 1779 benoemd. Het patriots elan zat bij hem in de familie. Hij was een broer van de beroemde Robert Jasper van der Capellen, heer van de Marsch, die zou uitgroeien tot voorman van de patriotten op nationaal niveau. In Zutphen kwam de be-

weging via Frederik Benjamin feitelijk onder de aansturing van Robert Jasper te staan. De derde patriotsgezinde schepen was Wigbold Alexander de Rode van Heeckeren, schepen sinds 1767. Hij hield zich op de achtergrond, maar stemde wel altijd met Verstege en de heer van Rijsselt mee.

Het prinsgezinde negental in het stadsbestuur, bestaande uit vier edelen en vijf leden van het patriciaat, werd aangevoerd door de vurige orangist August Robbert van Heeckeren, heer van Suideras. Hij was pas in 1780 schepen geworden, maar was daarna heel snel de politieke leider geworden van de behoudende partij in Zutphen. Hij was dan ook bij uitstek het mikpunt van patriotse schotschriften. Zijn acht geestverwanten lieten de ideologische strijd met de patriotten graag aan hem over. Hun eigen interesses beperkten zich tot behoud van de bevoorrechte posities van henzelf en hun families. Daarvoor hoefden zij niet meer te doen dan steeds met Suideras mee te stemmen.

Ondanks de scherpe politieke tweestrijd waren de heren schepenen ertoe veroordeeld te blijven samenwerken in de aangelegenheden van alledag. Het bestuurlijke handwerk vereiste nu eenmaal collegialiteit in praktische zaken. Zo zien we de heren van Suideras en van Rijsselt in 1781 gebroederlijk sollicitanten beoordelen voor de vacante positie van stadsvoedvrouw.¹

De memorie- en resolutieboeken

De besognes van het stadsbestuur zijn ver-
eeuwigd in de 'memorie- en resolutieboeken'
(notulen en besluiten).² Men kan ze tegen-
woordig online inzien via de site van het Re-
gionaal Archief Zutphen. Wanneer de negen
prinsgezinde schepenen het onderling over
een besluit eens waren, kon dat als 'resolu-
tie van de magistraat' worden genoteerd en
openbaar gemaakt, want een meerderheids-

*Extract uit het Memorie- en Resolutie-
boek der Stad Zutphen*

Jovis den 24. April 1783.

B

y resumtie gedelibereert zynde op zeker adres, aan het Collegie der Gemeenslieden in dato den 2. deses maands gepresenteert, en door 't zelve en corps op den 9. daar aan volgende ter Vergadering van Haar Edele en Achtbare overgebracht, mitsgaders op de propositie door Hun Eerzame ter diert occasie gedaan, is goedgevonden en verstaan, dat 't gemelde Collegie wederom en corps in den Raad zal ontboden, en aldaar aan het zelve door den Heer Presidentende gecommuniceert, voorgelesen, voorts per extractum ter hand gesteld worden 't navolgende antwoord.

Dat Haar Edele en Achtbare, met de vereischte attentie 't aangetogen adres geëxamineert hebbende, niet kunnen verbergen hunne niterste surprise, zo over de buitensporige praetensien, daar by vervat, als wegens de gedemefureerde, en disrespectueuse termen, waar in 't zelve is gecoucheert.

A

Dat

Aanhef van de gedrukte resolutie van het stadsbestuur van Zutphen van 24 april 1783. (Oud-archief Zutphen, inv.nr. 552)

beslissing gold als besluit van *de* magistraat. Dat was begrijpelijk, want men kon een stad niet besturen met voorschriften die slechts namens een deel van de schepenen werden uitgevaardigd. Maar even begrijpelijk is het dat Verstege en zijn twee medestanders aan hun patriotse geestverwanten in de burgerij wensten te bewijzen dat zij de goede zaak niet hadden verraden. Bij alle politiek gevoelige resoluties uit de koker van het prinsgezinde kamp verlangden zij daarom aantekening van hun afwijkende mening in het memorie- en resolutieboek. Die aantekeningen hebben de vorm van uitvoerige betogen, vaak vele bladzijden lang. Het resultaat is dat de lezer van het memorieboek vaak uitvoeriger krijgt

uitgelegd wat er tégen een besluit sprak dan ervóór, want de indieners waren in hun argumenten meestal beknopt. De negen konden het evenwicht herstellen met een zogeheten contra-aantekening – een reactie op de aantekening van de tegenpartij – maar erg veel werk maakten zij daar niet van. Trouwens, het dissidente drietal kon dan weer reageren met een 'nader advies'. Elk van deze reactiestappen werd thuis zorgvuldig voorbereid. Men kwam met een uitgeschreven tekst opdagen, las die in de raadsvergadering voor en verzocht dat het stuk naar het memorieboek zou worden gekopieerd. Dat werd altijd toegestaan, want niemand durfde het verwijt uit te lokken dat hij een collega belemmerde in het uiten van zijn mening.

Dit alles had bestuurlijk geen enkel effect, want een besluit van het stadsbestuur had rechtskracht vanaf het ogenblik van afkondiging, ongeacht de vraag of er nog een procedure van aantekening liep. De heren schepenen bedreven een ritueel ten behoeve van de burgerij. Beide partijen moesten hun aanhang tonen dat zij zich kranig weerden. Zij zorgden er wel voor dat hun optredens binnen de magistraat over beladen onderwerpen in de hele stad bekend werden. Het kwam zelfs wel voor dat een betoog dat als aantekening of contra-aantekening in het memorie- en resolutieboek was opgenomen, door de auteur of zijn sympathisanten in druk onder het volk werd verspreid.

Magistraat contra gemeente

De patriotten hebben geprobeerd twee aloude maar in verval geraakte instituties te revitaliseren, met de bedoelingen ze als machtsinstrumenten tegen de magistraat in te zetten. Het betrof in de eerste plaats het college van gemeenslieden, kortweg vaak 'de gemeente' genoemd. In de middeleeuwen was het in veel steden de gewoonte geweest

dat de gemeente, samengesteld uit vertegenwoordigers van gilden en wijken, als representant van de burgerij door de magistraat bij belangrijke aangelegenheden om advies werd gevraagd. In de achttiende eeuw lieten vrijwel alle stadsbesturen de gemeenslieden echter links liggen. Zo ook in Zutphen. De gewapende burgercompagnieën vormden de andere pijler waarop de patriotten hun invloed hoopten te baseren. De vijf compagnieën van de stadswijken Hofstraat, Beukerstraat, Marspoort, Nieuwstad en Laarpoort vormden samen de schutterij van Zutphen, de gewapende macht van de stedelijke burgerij. Ieder van de vijf jongste schepenen stond als hopman aan het hoofd van een compagnie. Ook hier gold: van oude oorsprong, maar ernstig in verval geraakt. Van serieus oefenen met de wapenen was al lang niets meer gekomen.

De gemeente, ondersteund door een presiegroep waar de gebroeders Van der Capellen achter zaten, begon de magistraat te bestoken met de eis om medezeggenschap. Op 9 april 1783 overhandigde men een geschrift waarin erkenning als 'tweede Lid der Regering dezer stad' werd verlangd, náást en niet onder de magistraat. Dit zou uitdrukking moeten vinden in geïnstitutionaliseerd overleg tussen magistraat en gemeente. De magistraat begon zijn deliberaties over de eisen van de gemeente pas in de zitting van 24 april 1783, want het gelukte niet om eerder voltalig bijeen te komen. De prinsgezinde meerderheid van negen weigerde pertinent om op de eisen van de gemeenslieden en hun aanhangers in te gaan en sprak van respectloos, onbetamelijk en onwettig gedrag. De drie dissidente schepenen stonden juist pal achter de eisen van de burgerij. Zij beargumenteerden dat uitvoerig en lieten hun betogen in het memorie- en resolutieboek opnemen als aantekeningen bij de vergadering van 7 mei 1783.³ In juni en juli kwam het tot een herhaling van

zetten, in nog scherpere bewoordingen: weer een uiterst vrijmoedig rekest vanuit de burgerij, weer radicale afwijzing door de negen, weer bewijzen van goed patriots gedrag door de drie dissidente schepenen in de vorm van uitvoerige aantekeningen in het memorie- en resolutieboek.

De secrete resolutie

Uit vrees dat het verbale geweld zou kunnen ontaarden in straatoproer, verzocht en kreeg het stadsbestuur versterking van het Zutphense garnizoen. Op 2 september 1783 besloot de magistraat om generaal-majoor Reinhard Burchard Willem van Heeckeren, de militaire commandant van de stad en achterneef van de heer van Suideras, te verzoeken in te grijpen als het raadhuis of huizen van schepenen door opstandige burgers belegerd zouden worden. Dat besluit werd in het geheim genomen ('bij secrete resolutie'), maar de drie patriotse schepenen zorgden er wel voor dat het algemeen bekend werd. Het protest dat zij tegen het besluit hadden aangetekend, lieten zij zelfs in druk verschijnen. Tegenover de opdracht van de prinsgezinde schepenen aan commandant Van Heeckeren om 'geweld met geweld te keren' stelde Verstege dat 'burgerlijke bewegingen ook door burgers moeten gedempt worden'. Met andere woorden: als het zo ver zou komen dat er met wapens tegen raddraaiers moest worden opgetreden, dan door de burgercompagnieën, niet door soldaten van het garnizoen. De prinsgezinde schepenen vonden dat de geheime resolutie in het drukwerk van hun patriotse confraters verkeerd werd voorgesteld. Op 16 december 1783 namen zij daarom het radicale besluit om de resolutie van 2 september en alles wat daar aan aantekeningen en verdere nasleep bijhoorde, uit het geheime resolutieboek naar het gewone memorie- en resolutieboek te laten kopiëren⁴ en van stadswege te laten verspreiden.

Het ophalen van trommels en vaandels bij patriot-ten in 1787, prent door Jacob Buijts, 1796. (Rijksmuseum Amsterdam)

De gewapende burgercompagnieën

De burgercompagnieën waren sinds lang slecht bewapend en slecht geoefend. De heer van Rijsselt, die hopman was van de Nieuwstadcompagnie, begon zijn manschappen echter op zijn eigen kosten van nieuwe geweren te voorzien, en in de magistraatsvergadering van 25 oktober 1783 vroeg hij om toewijzing van een beschutte plek waar hij

zijn compagnie zou kunnen laten exerceren. Dat ontstak een principiële discussie over de verhouding tussen de compagnieën en het stadsbestuur. De prinsgezinde schepenen begrepen heel goed waar de heer van Rijsselt en zijn patriotse kompanen op uit waren: de compagnieën activeren als machtsmiddel tegenover de magistraat. Zij wilden die poging in de knop breken door er strak aan vast te houden dat de zeggenschap over de burgercompagnieën uitsluitend aan de magistraat toebehoorde. De hoptieden en hun officieren stonden onder bevel en toezicht van de magistraat. Zij waren slechts uitvoerders, zonder recht op initiatief.

De heer van Rijsselt kreeg dan ook te horen dat het kwalijk was dat hij op eigen houtje tot exerceren dacht te kunnen besluiten. Uiteraard lieten hij en zijn twee patriotsgezinde vrienden in het stadsbestuur in het memorie- en resolutieboek uitgebreid aantekenen dat zij

daar volstrekt anders over dachten. Naar hun mening mocht iedere hopman in overleg met zijn officieren op elke manier werken aan het verbeteren en oefenen van zijn compagnie, inclusief exerceren wanneer hij dat nodig vond.

De nogal opvliegende heer van Rijsselt voelde zich zo op zijn teentjes getrapt dat hij helemaal geen afgesloten exercitieterrein meer wilde. Hij zou wel op straat oefenen. En inderdaad, op 3 en 8 december 1783 marcheerde hij aan het hoofd van zijn compagnie door Zutphen, voorzien van glimmend nieuwe wapens. De negen orangistische schepenen be-

antwoordden die provocatie op 17 december 1783 met het verbod aan de officieren van de Nieuwstadscompagnie om naar hun hopman te luisteren als hij nog eens zoiets wilde ondernemen. Bovendien gingen de andere vier hopliden – allen prinsgezind, hoewel hun manschappen in meerderheid met de patriotten heulden – mee in de wapenwedloop, hoewel dat in hun geval op kosten van de stad moest gebeuren. De heer van Rijsselt is wat het exerceren betreft uiteindelijk toch door de knieën gegaan. Op 12 maart 1784 vroeg hij netjes om verlof voor wapenoefeningen met zijn compagnie. Dat werd prompt verleend. Hij kreeg de stadsmanege toegewezen en bij goed weer de Varkensweide.

Oranje weer boven

Tot inzet van de burgercompagnieën voor een gewelddadige patriotse omwenteling is het in Zutphen niet gekomen. Wel bleven zich allerlei botsingen voordoen tussen de magistraat enerzijds en de gemeente, burgercomités en manschappen van compagnieën anderzijds, maar dat had nog niet tot ernstige ongelukken geleid toen de prinsgezinde partij de stad in het midden van 1787 onverwachts weer volledig in haar greep kreeg.

Een toevallige opeenhoping van vecht- en schietincidenten tussen Zutphense burgers en militairen van het zeer oranjegezinde garnizoen escaleerde op 25 juni 1787 tot de situatie dat ‘Oranje boven’ schreeuwende soldaten onder het inslaan van ruiten in groepjes door de stad trokken. Om hen te bedaren kwam de heer van Suideras op het idee om samen met commandant Van Heeckeren getooid met oranjekokardes door de stad te paraderen. Vertoon met oranje versierselen greep als lopend vuur om zich heen. Veel burgers, ook patriotten die bang waren voor wraakacties, beplakten hun huizen met oranjepapier. Dat bracht kalmte. In de nacht van 25 op 26 juni maakte een inzameling van

wapens de burgercompagnieën onschadelijk.

Zo werden de Zutphense patriotten zonder veel geweld uitgeschakeld. Na de zege van de prinsgezinden was het gedaan met de politieke woordenstrijd in het Zutphense memorie- en resolutieboek. Het bevatte voortaan alleen nog het verslag van alledaags magistraatswerk. De heer van Rijsselt ontvluchtte de stad, en diende in oktober 1787 gedwongen zijn ontslag in. Verstege mocht vanwege zijn lange staat van dienst zijn schepenzetel nog even behouden, maar werd in februari 1788 niet herbenoemd. Hun opvolgers in het stadsbestuur waren trouwe orangisten. De Rode van Heeckeren vond zichzelf opnieuw uit en werd prinsgezind. ●

Noten

- 1 Regionaal Archief Zutphen, Oud-archief van de stad Zutphen (OAZ), inv.nr. 50, 22 februari 1781.
- 2 OAZ, inv.nrs. 1-72. De notulen van de spannende patriottentjaren 1783-1787 staan in inv.nrs. 51-55.
- 3 OAZ, inv.nr. 51.
- 4 OAZ, inv.nr. 52, onder datum 16 december 1783. Het geheime resolutieboek zelf is spoorloos verdwenen.

Literatuur

- J. Baartmans, *Robert Jasper baron van der Capellen tot den Marsch (1743-1814)*, Hilversum 2013.
- W. Frijhoff, ‘Zutphens geschiedenis, 1591-1814’, in W.Th.M. Frijhoff e.a. (red.), *Geschiedenis van Zutphen*, Zutphen 1989.
- A.H. Wertheim-Gijse Weenink, ‘Gelderland 1672-1795’, in J.J. Poelhekke e.a. (red.), *Geschiedenis van Gelderland 1492-1795*, Zutphen 1975.
- H.A. Weststrate, *Gelderland in den patriottentijd*, Arnhem 1903.

In maart 2016 verschijnt van Bert Koene de biografie van A.R. van Heeckeren tot Suideras. Op de jaarvergadering van de historische vereniging zal de auteur hierover een lezing houden en het eerste exemplaar overhandigen aan de burgemeester van Zutphen.